

In 2018 is het 80 jaar geleden dat de "Reichskristallnacht" plaatsvond, zoals de nacht van 9 op 10 november 1938 bagatelliserend werd genoemd. Het is ook 85 jaar geleden dat er boeken in vlammen opgingen. Op 10 mei 1933 in Berlijn, later ook in andere steden, zoals op 23 juni in Mainz.

Wat het politiek-literaire cabaret in de jaren van nationaalsocialistische tirannie ondanks alles kon zijn, beschreef Sebastian Haffner in zijn postuum verschenen herinneringen "Het verhaal van een Duitser":

Maar het pleit ook wel enigszins tegen ons dat we met het gevoel van doodsangst, en met het gevoel overgeleverd te zijn, niets beters te doen wisten dan het zo goed en zo kwaad als het ging te negeren, en ons niet te laten storen in ons plezier. Ik denk dat een jong stel van honderd jaar geleden er meer mee had gedaan – al was het maar één grote liefdesnacht geweest, nog intenser beleefd door het gevaar, en het gevoel verloren te zijn. Wij zijn niet op het idee gekomen om er iets bijzonders van te maken, en zijn dan maar naar het cabaret gegaan, omdat niemand ons tegenhield: ten eerste omdat we het sowieso wel hadden gedaan, ten tweede om zo weinig mogelijk aan het onaangename te hoeven denken. Dat klinkt misschien heel koelbloedig en onverschrokken, maar is waarschijnlijk eerder een teken van een zeker gebrek aan gevoel, en het laat zien dat we niet op de hoogte waren van de situatie,

zelfs niet als slachtoffer. Het is, als ik deze veralgemening hier mag maken, sowieso een van de meest verontrustende trekken van deze nieuwe Duitse tijd, dat de daden geen daders hebben, en het lijden geen martelaren. Dat alles in een soort halve narcose gebeurt, met een dunne, karige gevoelssubstantie achter iets wat objectief wel degelijk monsterachtig is: dat er moorden worden begaan als ware het een schelmenstreek, dat zelfvernedering en moreel afsterven worden geaccepteerd als een onbeduidend, storend incident, en dat men zelfs bij dood door fysieke marteling niet verder komt dan "pech gehad". Op deze dag zijn we echter buitensporig beloond voor onze traagheid, want het toeval voerde ons precies naar de Katakombe toe, en dit was de tweede opmerkelijke ervaring van de avond. We kwamen terecht op de enige openbare plek in Duitsland waar een soort verzet werd gepleegd – moedig, grappig en elegant. 's Ochtends had ik gezien hoe het Pruisische gerechtshof met zijn vele honderden jaren traditie roemloos had gecapituleerd voor de nazi's. 's Avonds zag ik hoe een handjevol kleine Berlijnse cabaretiers de eer redde, zonder al die traditie, maar wel glansrijk en gracieus. Het gerechtshof was gevallen. De Katakombe bleef overeind.

De man die hier zijn korps van toneelspelers naar de overwinning leidde – want gezien de moordende machthebbers zijn alle situaties waarin men blijft staan en zich moedig opstelt een soort overwinning – was Werner Finck, en deze kleine cabaretconferencier heeft zonder twijfel een plaats verdiend in de geschiedenis van het Derde Rijk – een van de weinige ereplaatsen die hierin te verdienen zijn. Hij zag er niet uit als een held, en toen hij het uiteindelijk toch bijna werd, werd hij het zijns desondanks. Geen revolutionaire toneelspeler, geen bijtende satiricus, geen David met zijn slinger. Hij was ongevaarlijk en beminnelijk, ten voeten uit. Zijn geestigheid was zacht, speels en zwierig; zijn belangrijkste middel was de dubbelzinnigheid en de woordspeling, waarin hij langzaam virtuoos werd. Hij had iets bedacht wat men de "verstopte pointe" noemde – en hij deed er langzamerhand ook steeds beter aan om zijn pointes goed te verstoppen. Maar zijn karakter verstopte hij niet. Hij bleef een oase van ongevaarlijkheid en beminnelijkheid, in een land waar juist deze eigenschappen op de lijst stonden om te worden uitgeroeid. En in deze ongevaarlijkheid en beminnelijkheid zat als "verstopte pointe" een echte, onbuigzame moed. Hij durfde over de realiteit van de nazi's te praten – midden in Duitsland. In zijn conferences kwamen de concentratiekampen voor, de huiszoekingen, de overal heersende angst, de overal heersende leugen; zijn spot daarmee had iets onuitsprekelijk stils, weemoedigs en bedroefds, en een ongewoon troostend vermogen.

Deze 31e maart 1933 was misschien wel zijn grootste avond. De zaal zat vol mensen die de volgende dag in een soort open afgrond zouden staren. Finck maakte ze aan het lachen zoals ik nog nooit een publiek heb horen lachen. Het was een pathetisch soort lachen, de lach van een nieuw soort koppigheid, die de verdoofdheid en de vertwijfeling achter zich liet, en een lach die gevoed werd door gevaar – was het niet bijna een wonder dat de SA niet allang was binnengekomen om de hele zaal te arresteren? Waarschijnlijk waren we deze avond in de arrestatiewagen ook nog blijven lachen. We waren op een onwaarschijnlijke manier verheven boven gevaar en angst.

